

ON MANUEL LEKUONA: HAUSTURA ERAGOTZI ZIGUN GIZONA

Oiartzun, 1994-12-30

Joxe Ramon Zubimendi

Arratsalde on, Jaun-Andreok!

On Manuel Lekuona Etxabeguren (Oiartzun, 1894-1987)

Lan-mahaiaren aurreko apalategian dauzkat zenduaren *Idazlan Guztiak*; alegia, Gipuzkoako Foru Aldundiak eta Kardaberaz Bazkunak argitaratutako liburuak. Sorta mardula, alajaina! Bat, bi, hiru... hamaika!

Bai, hamaika liburu trinko behar izan ziren On Manuel zenak idatzitakoen bilduma azaltzeko. Eta beste liburu bat, hamabigarrena, aurkibideetarako: hiru-hundik gora orrialdeko zerrenda luzea, aurkibideetarako bakarrik. Ez zen langile makala; ez horixe! Eta oraindik ba omen ditu —eta ez gutxi ere— argitara gabeko ohar eta lan baliosak.

Harrigarria da landu zituen gaien ugaritasuna: Ahozko Literatura, Eusko Etnografia, Artea, Historia, Euskeralogia, Antzerkia, Haur-kantak, Gabon eta Eliza-kantak, *Zigor* izeneko operaren libretoa...

Izatez, apaiza genuen On Manuel; lanbidez, irakaslea: Gasteizko Apaiztegiko katedratikoa, Arkeologia Sakratuko katedratikoa, Euskarazko katedratikoa eta Hebraierazko katedratikoa. Gainera, adituek diotenez, berebiziko dohaiak eta jakituria zituen arte-kritikari bikaina izateko (gogoratu, *El Greco* ospetsuaren koadro bi aurkitu zituela: Gatzagan, bata; Iraetan, bestea).

Zer genuen, baina, On Manuel Lekuona: XX. mendeko euskalduna, ala XV. mende bukaerako florentziar gailena? Esango nuke, zinez, oparo uztartu zituela bere baitan Errenazimentua eta Euskal Pizkundea. Esango nuke, beraz, goi mailako euskal humanista zela; eta humanista, On Joxe Migel Barandiaran zenak azaldu zigun ikuspegiaren arabera:

“En la personalidad espiritual del vasco hay una concepción del mundo y del hombre basada en el reconocimiento de un ser que nos trasciende, y a la que han ido incorporándose las concepciones mágicas y animistas. El vasco ha guardado a través de los tiempos y de las influencias su propio y original

sistema de valores, con unos derechos, unos deberes y una responsabilidad, o sea: es todo el sistema jurídico y moral en el cual están insertos todos los valores del hombre. Este sistema de valores, basado en la mencionada concepción del mundo y del hombre, es el elemento más importante de una etnia, porque es el más característicamente humano. Y en eso descansa el humanismo.”

[J.M. Barandiaran, *Hablando con los vascos*, 32. or.]

Koldo Mitxelenak honela zehaztu zuen *humanismo* hitzaren adiera:

“... aquí hay una cierta manera un tanto exclusiva de entender el humanismo, que a mí no me gusta. Entienden a menudo por humanismo algo difuso entre lo poético y lo artístico, casi hasta lo cursi; desde luego que acientífico. Estamos de acuerdo, claro, en que la ciencia es esencialmente humana, porque, que se sepa, el hombre es el único animal que ha producido ese producto que es la ciencia, y, por lo tanto, la ciencia es un producto humano, y el humanismo no puede estar reñido con la ciencia, ni la ciencia con el humanismo.”

[Koldo Mitxelena, *Hablando con los vascos*, 101. or.]

On Manuel Lekuonak ederki uztartu zituen bere baitan Errenazimentua eta Euskal Pizkundea: haren emaitzen zerrenda ikusi besterik ez dago. Bestalde, ederki uztartu zituen humanismoa eta zientzia ere: metodologia zorrotzeko langile trebea zen, aditu zuhurra, jakintsu gozoa eta gizalegeko gizona.

Nik ez dakidan latinezko *Omnibus artibus, commune vinculum* delako esaera egoki datorchio haren iharduerari; ardatz beraren inguruan antolatu baitzituen lan guztiak. Ederki ezagutzen zuen, inondik ere, jakintzaren eta artearen alor ezberdinek elkarrekin duten zerikusia edo barne-lotura. Baita fruitu emarazi ere!

Isilka bezala eragotzi zigun, beraz, haustura nagusi bat: humanismoaren eta zientziaren arteko haustura; teknikaren eta espezializazioaren lilurapean gaudenontzat, izan ere, eredu bikaina baita On Manuelek eragin zuen jakintzaren ikuspegi aberatsa eta aberasgarria: intelektual euskaldunaren eredu.

* * *

Ozenago eragotzi zigun, ordea, hausturarik nagusiena: kultur ikuspegiari dagokiona. Eta eskerrak ozenki salatu zuen kultur ikuspegi aristokratikoa! Zertan ote lirateke gaur egungo euskalgintza eta bertsolaritza, baldin eta On Manuel Lekuonak ez balu frogatu izan Ahozko Literatura ere lehen mailako kultur agerpidea dela?

Hona hemen haren idatzietatik hartutako pasarte bat:

Hay una propensión muy generalizada a juzgar con un cierto aire de conmiseración, si ya no de verdadero desdén, todo lo que no está consignado por escrito.

No cabe duda de que la escritura es un gran medio para el adelantamiento cultural de la Humanidad; pero no es el único, ni mucho menos. El hombre iliterato tiene también su cultura, y hasta cultura muy adelantada en algunos aspectos, como, por ejemplo, en las Ciencias Morales, en el arte de la expresión oral del pensamiento —expresión exacta—, en las artes de la Elocuencia, y en las artes de carácter dinámico como la Danza y la Música.

Esas consideraciones nos permiten comprender la posible categoría y altura de las producciones de la Literatura Oral. Producciones que —dentro de su módulo *sui generis*— son de verdadero valor literario. Prueba de ello es que la Literatura actual trata de imitar con loco empeño algunas de ellas.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 546. or.]

Esan beharra dago —ez baita huskeria— On Manuel Lekuonak aurea hartu ziola Lévi-Strauss delako antropologo ospetsuari jende xumearen kulturgingintzaren aldeko argudioetan.

Horretarako, ahokotasunaren literatura balioak adierazteko, era askotako arrazoiei eman behar izan zien buelta. Entzun, zenduaren hitzok:

Bai musikaz, bai hitzez benetan zoragarriak dira gure artzain-kantak (...) Baina neroni entzunik nago A. Donostia lantua jotzen *Arranoak bortietan* aztertzean; eta lantua joaz nola esaten zigun lastima handia dela kanta hegalarri eder horretan, arranoaren hegada gaingirozkoa pintatu ondoren, olerkariak giro horri ez eustea, eta jaistea, gero esaten dituen huskeriatara.

*Ni ere, lehen, andereki
ebiltan, kanberetan.
Orai, aldiz, ardura-ardura
nigarra dizut begietan.*

Aita Donostiak, bere garaiko giroari jarraikiz, bukeria sentikor horri nolanhiko huskeria zeritzon.

Azkuek ere zenbait kantu erdara-kutsukori egiten dizkion muxinak oso ezagunak dira. Horrelako giroa zegoen orduan. Gaur gauzak beste era batera irizten ditugu: hitzari baino pentsamenduari hobeto begiratuaz.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 13-14. or.]

Baina pentsamenduari dagokionean ere alorrek ongi bereizi beharra zegoen, baldin eta *canon* klasikoak denak irentsiko ez bazituen. Sendoak, irmoak dira On Manuelen hitz hauek:

Yo expresamente digo e insisto en que los fenómenos de nuestra peculiar Literatura están completamente al margen de toda la Poesía Clásica, y que es necesario examinarlos y analizarlos a la luz de otra Poética muy distinta de la clásica.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 561. or.]

Zuzen zegoen, eta —behingoz, bederen— arrazoiak zerbaiterako balio izan zuen, On Manuel berberak adierazi zuenez:

Mis observaciones de los años 1930 y 1935 sobre las aparentes incoherencias y la mentalidad mágica de nuestras *kopla zaharrak*, etc., hallaron en su día un eco de buena acogida, como solución al problema de tipo estético que plantea nuestra Literatura Oral. Una acogida de gran satisfacción aun entre aquellos que antes apreciaban como verdaderas aberraciones tales aparentes incoherencias, los cuales, en vista de mis explicaciones, vieron que el problema entraba en los estadios de una posible seria investigación y estudio científico.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 560. or.]

Horrelaxe eragotzi zuen, zorionez, euskal tradizioarekiko haustura. Eta honelaxe laburbildu zuen usadioaren eta ahokotasunaren garrantzia:

El vasco se mueve, se ha movido siempre, dentro del estadio oral, consuetudinario. Nuestra cultura ha sido eminentemente oral. La escritura, para nuestro pueblo, es algo posterior, algo postizo.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 1. lib., 543. or.]

On Manuel Lekuonak garaipen bikaina lortu zuen euskal kulturarentzat: ahaleginaren ahaleginez, asmoz eta jakitez, txapeldun gertatu zen denon onerako. Esango nuke berebiziko poza hartu zuela horrekin. Begira zer zioen:

En el terreno de la Euskeralogía tengo un haber muy importante: el haber salvado la vida del Bertsolarismo Vasco con mis estudios sobre el tema; dando igualmente vida a todo lo referente a la producción poética de carácter oral.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 12. lib., 102. or.]

* * *

Dagoeneko aipatu dizkizuet On Manuel Lekuonak eragotzi zizkigun bi haustura nagusiak: bata, humanismoaren eta zientziaren artekoa; bestea, kultur ikuspegiaren eta herri-jakintzaren artekoa. Gaur egun ere, ordea, On Manuel zenaren beharra sumatzen dut euskalgintzan daukagun haustura-arrisku bat eragozteko: batasunaren eta egokitasunaren arteko haustura, alegia.

Euskararen geroa, bistan da, oraingo euskaldunon esku dago. Etorkizun hori eskueran eta tirabidean dugunez, gogoeta labor bat ekarri nahi dut plazara, norbaitek aintzakotzat hartu nahi balu ere.

Ohar bat, hasteko: Euskaltzaindiaren aldeko nauzue ni; baina aldekoa ezta, nahitaez, menpeko.

Bere baitan auzi nagusi bat erabaki beharrean ikusten dut Euskaltzaindia. Alegia, zer egin behar ote du gerora begira: *Jarrai*, besterik gabe, ala *Ekin eta jarrai*, bere ikurritzak dioen bezala?

Euskaltzaindiari dagokio euskararen untzia gidatzea. Ongi deritzot. Baina, arraunlarietakoa naizenez, ez deritzot ongi noraezean bezala ibiltzeari, euskara biziaren kaltetan. Kapitain itsua da gramatika; baina, halere, bera daukagu nagusi. Diruaz esan ohi dena egoki datorkio gramatikari ere: *Morroí ona da, baina nagusi txarra.*

Badakit ezinbestekoa dugula euskararen gramatika aztertu, jorratu eta hartaz baliatzea; baina larria deritzot aspaldi luze honetan eman zaion garrantziari. Badirudi, adibidez, *geniezazkizueketen* eta gisako aditzak ikasi gabeak ez dakiela euskaraz... nahiz eta erdaraz nekez hitz egiten duen euskaldun peto-petoa izan! Eta alderantziz; *euskañolez* mintzo den filologo askotxo baitabil gure artean. (Erdaraz pentsatutako euskarari deitzen diot *euskañola*; sasi-euskara eta euskara gordinaren amari, alegia.)

Idien aurretik ala gurdiaren atzetik joan behar du Euskaltzaindiak? Bide-erakusle ala kontu-hartzaile? Eta atzetik joatea erabakiko balu, zein izango genuke gidari hizkuntza gaitan? Nor bere kasa? Bakoitza bere aldetik? Nork uztartuko lituzke idiak? Nork batuko luke orga? Ba ote da halako itzainik, ideologia kontrajarrien arteko amildegia gaudituko lukeenik? Ba ote da halako akuilatzailerik, Gasteiz, Iruñea eta Akitaniako gobernuei onez onean eta denei norabide berean eragingo liekeenik? Ez, noski.

Ez, ez da halakorik, Euskaltzaindia besterik; izan ere, Euskaltzaindiaren itzala ezinbestekoa baita horretarako.

Euskaltzaindiak bikain jokatu du orain arte: ongi mereziak ditu, beraz, ospea eta itzala. Euskaltzaindia gogotik ari da lanean gaur egun ere: horra, adibidez, Gramatika batzordekoen ihardun txalogarria. Hortaz, nik ez diot eskatzen gehiago egiteko; baizik eta besterik ere egiteko. Hitz batean esateko, hauxe eskatzen diot Euskaltzaindiari: euskal estiloaren araberrako komunikazioa ziurtatzeko bideak aztertu eta finkatzeko. Alegia, euskara egokia hartzeko eredu-tzat.

Esandakoaren harian, On Manuel Lekuonaren hitz batzuk aipatu nahi ditut:

Batasuna hizkuntzaren bentaja "bat" da; baina, askotan, bentaja nahasia, konplikatua, beste bentaja batzurenzat kaltegarri gerta daitekeena.

Hizkuntzak badu batasuna baino lehenagoko eta beharragoko gauzarik, bentaja handiagorik: adibidez, argitasuna. Hizkuntzak argia izan behar du, ezaguna, herrikoia: ahal balitz, hitza ahotik irten orduko, herriak entzutean, berehala ulertzeko modukoa.

Hizkuntzak badu beste bentaja bat ere, ez txikia: jatortasuna (halako jario gozo bat; gozoa eta garratza denbora berean: grazia). Modismoak dira, batez ere, hizkuntzari jatortasuna ematen diotenak: hots, gramatika arruntetik kanpora sortzen diren esaerak.

Batasuna lortzeko biderik errazena, berriz, gramatika arruntaz mintzatzea da; baina gramatika arruntaz mintzatu behar horrek lehenengo baztertzen di-

tuen gauzak, hain xuxen, horiexek izan ohi dira: modismoak. Eta horixe da hizkuntzari bere jatortasuna galerazten dion bidea.

—Zer egin, orduan? —esango duzue—. Jatortasunari jarraituz, batasuna alde batera utzi? Ala, batasunari jarraituz, jatortasuna utzi alde batera?

Ez bata eta ez bestea. *Beltzak eta txuriak / mendian ardiak* —dio gure kopla herrikoi batek—. *Zuk ere ez daukazu / bentaja guztiak*.

Ez da munduan ezer eta inor bentaja guztiak dituenik. Bentaja bat bestearekin osatu beharra dago: beltza, txuriarekin; txuria, beltzarekin.

Batasunak ere ez dauka bentaja guztiak; baina bera, bere baitan, bentaja bat da. Eta Liturgiaren hizkuntza argitasunez, jatortasunez eta batasunez osatu beharra daukagu. Liturgiaren izaerak eskatzen du: Liturgiaren izaera komunitarioak.

[Manuel Lekuona, *MLIG* 12. lib., 88-90. or.]

On Manuel zenak Liturgiaren hizkuntzaz esandako hitzak ziren horiek. Baina esango nuke denoi ere guztiz baliagarri zaizkigula adierazpen zuhur horiek; argitasun eta jatortasun premian ikusten baitut euskara batua.

Hizkuntza gauza bizia da; eta ezinbestekoa zaigu ahozko euskarak dituen bizigarriak aztertu, azaldu eta erabiltzea, baldin eta euskarak bizitasunik izango badu komunikabide, eskola eta abarretan.

Bizitasuna galtzen duenean, hizkuntza galdu egiten da. Hil aurretik, ordea, agerian izaten ditu gaixotasunaren ezaugarriak; ahulezia, batez ere.

Zertan ezagun du euskarak —euskara batuak— osasun eta osotasun ga-bezia? Hona hemen ezaugarrietako batzuk; hona hemen, txanda librean, sindromea adinako zantzu edo sintoma-multzoa: erabilpen urria, inkomunikazioa, euskalkiak baztertzea, gaztelerarekiko morrontza, kultur ikuspegi aristokratikoa, euskal estiloa gutxiestea... Bada hor, beraz, kezkatzeko ez ezik larritzeko ere adina zio.

Gainera, behinola ez bezalako behar gorria sumatzen dut gaur egun; izan ere, eta orduan ez bezala, ahozkotasuna nagusitzen ari baita, berriro ere, munduko lurralderik aurreratuenetan.

Irrati, telebista eta abarren eraginez, hizkuntzaz baliatzeko era berri bat nagusitu da komunikazioan: erdi ahozkotasuna. Zer da, baina, erdi ahozkotasuna? Ba, entzuleentzat idatzitako hizkuntza: idatzi, ahoz aldarrikatu eta berraz idatzitako, alegia. Horixe egiten dute irrati-telebistako kazetari eta esatariak, hizlariak, irakasleak eta abarrek. Eta horixe bera egiten dugu, gero eta gehiago, gainerako hiztun eskolatuok: buruz idatzi ahalean, buruan idatzita dakusaguna ahoskatu. Baita bertsolari gazte askok ere, Pello Esnalek jakinarazi zidanez.

Zorionez, ordea, euskarak abantaila izugarria dauka erdi ahozkotasunak josten digun erronka horri aurre egiteko: ahozko tradizio oso aberatsa; ahozko-

tasunean baitugu erdi ahozkotasan horretara egokitzeko giltza. Eta zer-nolako giltza —urrezkoa!— ahozko euskarak damaiguna! (Bidenabar, euskalkiak eta batua egokiro uztartuko genituzke. Badakizue: *Beharra, eragile on*). Ez ahaztu, bestalde, euskal prosa heldu gabe egoteak zenbat behaztopa eragin dizkigun hizkuntza idatziaren agintaldian.

Zoritxarrez, ordea, aski ezezagunak zaizkigu ahozko euskarak mendez mende landu dituen komunikaziorako teknikak eta baliapideak: Euskaltzaindiak ez ditu aztertu, eta gure unibertsitateetako jakitunek ere ez. Zoritxarrez.

Zorionez, ez da beranduegi.

Ekin eta jarrai On Manuel Lekuonak erakutsi zigun bidetik!